

художня
бібліотека

В. ВИННИЧЕНКО

ЩОСЬ БІЛЬШЕ ЗА НАС

література
і мистецтво

В. ВИННИЧЕНКО

Ід.

ЩОСЬ БІЛЬШЕ ЗА НАС

~~55250 / 36.~~

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ — 1932

415(2=44)5-644

Бібліографічний опис цього видання вміщено
в "Літописі Українського Друку", "Картковому
репертуарі" та інших покажчиках Української
Книжкової Палати.

З М І С Т

	стор
Щось більше за нас	3
Зіна	35

ЩОСЬ БІЛЬШЕ ЗА НАС

Я сидів в одній тюрмі. Не бачив ні книжок, ні листів, ні єдиного друкованого слова.

І дійшло вже до того, що я тільки лежав дні і ночі на койці й байдужими, млявими очима дивився на стіни, стелю та на вовчок у дверях. Книжок я вже не вимагав, бо знав, що все одно „вони“ не дадуть мені їх. З начальником тюрми не балакав і, коли він звертався з чимсь до мене, я навіть не вставав з койки й тільки одводив погляд на стелю.

І не прохав уже перевести мене з цієї камери, де зо всіх боків були глухі стіни, за якими не було ні одного товариша. Я знав що „вони“ навмисне все це робили.

Дні, як тягучі краплі з якоїсь безкрайої ринви, капали одні за одними в темряву минулого, як краплі схожі одна на одну. Спершу я цікавився, скільки їх накапало, а потім лінь було рахувати—і я погубив дні. Погубив і навіть приємно часом було: наче їдем якимсь безмежним полем—без шляху, без певности, куди їдеш, навкруги фуга, сніг

помірно й невпинно пада й пада, коні ледве соваються, на очі дрімота налягає. Хай везуть коні, все одно. Іноді здалеку заманячить думка: „Це ж, братіку, ти замерзаєш. Смерть це... Чуєш?“—„Смерть?.. Хм... Як то смерть?“—В такі хвилини смерть дуже погано уявляється. І знов дрімаєш собі.

Але раз... Грюкнули двері, розчинились і в камеру, разом з дозорцями, вступила якась постать у штатському. Дозорці щось бовкнули і зараз же вийшли, загрюкавши дверима.

Я аж сів.

Господи: Васюк! Мій Васюк!

— Ну? Не ждав? Га? Це—орігінально. Здоров, здоров... Облобизаємось? Валяй...

Приголомшений і дзвенящий радістю, я почув його товсті губи на щоці у себе, машинально чмокнув його в ніс, одсунувсь і сів на койку.

Васюк же заклопотано взяв з підлоги свій клунок, переклав його в другий куток, попробував, чи гарно йому там, і став хазяйським оком оглядати камеру. Робив усе так, наче ми не шість місяців не бачились, а шість годин. Був вечір уже, і верхня половина камери була жовта, а нижча темна, бо лампочка стояла над дверима.

— Так!... Це—орігінально. Номерок ти заняв, серденьтко мое, не з розкішних. А проте... затишно. Лямбу не дають у камеру?

Я зітхнув, ще не зовсім очумавшись.

— Ні, не дають.

— Це оригінально. І курити, мабуть, не можна.

— Ні, не можна:

Васюк засміявся. Звичайно, коли людині погано, то вона сердиться, гнівається, лютує. Васюк же навпаки, чим гірше йому, тим більше сміється. Я ніколи ні з ким так не сміявся, як з Васюком. Єсть такі люди, з якими найсерйозніша людина, у котрої побачить посмішку дуже важко, з ними регочуть, як скажені, беруться за боки, стогнуть і молять.

Через п'ять хвилин ми вже страшенно реготали. Дозорець кільки разів підходив до вовчка, стукав ключима й кричав:

— Слиш?... Ніззя шум делать...

Васюк поважно підходив до дверей і звичливо нахилявся до вовчка.

— Як кажете, серденятко моє?

— Ніззя шум делать.

— Це—оригінально. А чому так?

— Не помагається.

— А через що ж не помагається?

— Через то, що заприщається.

І ми знов качались від реготу.

Ніч ми не спали. Хоч Васюкові й поставили другу койку, але ми обидва лягли на моїй і всю ніч пробалакали. І нам таки було про що побалакати,—не рік і не два йшли ми поруч в житті.

Одноманітно й рівно ходив дозорець в коридорі, знадвору, часами, злими довгими гадюками вповзав у тишу свист вартових. Притулившись щільно один до одного, ми лежали, тихо розгортали поверхню нашої пам'яті і, як діти з скрині, виймали пережите і злегка—соромливо, але тайно радісно колисали його, милували й тихо сміялись. І сивий, старий тюремний Сум стояв у темному кутку й привітно хитав головою й шепотів до нас щось своє старе, тюремне, таємниче.

Під ранок, коли напівкругле віконце, немов півколеса з шпицями, посіріло, Васюк заснув коло мене. Я вже давно посварився з своїм сном і ловив його несподівано, то вдень, то ввечері, а вночі, звичайно, він десь лазив собі самотою. Я не спав і, пам'ятаю, любовно, як мати на заснулу дитину, дивився на Васюка.

Лице його з кучерявим волоссям і розрізаним на двоє підборіддям мирно й довірливо схилилось до грудей; мені і хотілось тихо-тихо цілувати його. Але, як би він почув і прокинувся, він би реготав, як скажений. І я тільки дивився на його. Він причмокував губами, похрюкував, іноді злісно й хапаючись чухався і знов рівно й спокійно сопів.

„Серденятко моє!“

Ми дуже не дошукувались, через що та для чого „вони“ посадили до мене Васюка. Чорт їх бери, посадили то й посадили, однаково обом нам менше каторги ждати ні-

чого. Однаково ми обоє ніяких показів не давали, значить, боятись якось заплутати один одного ми не мали чого.

Але книжок нам все таки не дозволяли, виразно натякнувши, що ми могли б мати навіть і тютюн, як би захотіли, не те що книжки. Ми то дуже хотіли, або показів все таки не давали; зробили з хліба шашки і стали грати, реготались, дражнили дозорців. Їх було двоє в нашому коридорі. Один — маленький, рудий і весь надзвичайно плескуватий, наче засушений в якійсь величезній книзі. Він раз-у-раз держав великим і середнім пальцем цигарку, жмурился від її диму і, дивлячись у вовчок спокійно-пильним поглядом, з протягом говорив:

— А пе-е-сні іграють ніззя-а...

І жмурился від диму ліве око, через що здавалось, що він сам кепкує з своїх слів.

— Через що „ніззя“?

— Не помагається... Таке узаконеніє, що не помагається... Када б случайно, скажем, вийшло таке узаконеніє, що помагається песні арештованим, значить, надо усем співать песні.

І з легкою посмішкою, невозмутимо й хитро жмурился око.

Він був з філософським напрямом думок, і ми дуже любили з ним балакати; але він хутко одходив од вовчка.

Другий же так і зовсім ніколи не вступав до розмови з нами. Сухий, вугластий, з

жорсткими, ніби з дроту зробленими, вусами, вимальованими в жовту фарбу, він суворо й грізно стукав ключима по вовчку й кричав до нас обох:

— Слиш ти! Приказую, щоб не було песній!

Ми тільки цього й ждали і аж падали на койки від реготу.

Він трохи непорозуміло, але так само грізно й строго дививсь якийсь час, потім одходив і дерев'яно, з непохитним невблаганим, виглядом одноманітно миготів у вовчку.

Як тільки він одходив, ми, пересиливши регіт, знов зачинали:

— „Гей у полі билинонька ко-о-ли-ха-а-а-ється“.

Моментально кроки в коридорі ставали швидчими, твердішими і разом з стуканням у вовчок чулось:

— Слиш ти?! Кому я приказав, що песні ніззя співать! Умовкнуть січас же!

Я не знаю, чого нам було так смішно, але ми просто корчилились, задихались, плакали від реготу. І, розуміється, не співали в такий час. Він же, досягнувши свого, одходив з тим же незадоволено-грізним виглядом.

Звичайно, під вечір, коли над дверима ще не ставили лямпочки, ми лягали на свої койки і починали:

— Охо-хо-хо... Нудно, сукиного сина!... Хоч би одну книжку, сволочі...

— Да-а... Це—орігінально... Книжка нічого... Але ти знаєш, серденьтко, що якби пилка, то по моєму методу можна втіка... Їй богу...

Я знав зарані, що ні по його методу, ні по моєму ніяким робом втікти не можна, але з великою й щирою цікавістю спирався на лікоть і, ледве розбираючи контури його по-статі на койці, тихо питав:

— Яким же способом?

— А от таким... Ти тільки слухай... Іди сюди...

Я пересідав до його на койку, спирався боком йому на живіт, і він, лежачи, тихо й таємниче починав розвивати старий негодящий плян, тільки з маленькою якоюнебудь одміною. Я слухав уважно, замірав серцем, узяляючи плян дійсністю і, навіть, не сперечався з ним. Аж тоді, коли він кінчав, коли кидалось в очі, що крім пилки ще бракувало „якихнебудь сотню-дві карбованців“, ми починали реготати, після чого я вже виступав з своїм пляном. І Васюк теж уважно й серйозно слухав мене, іноді з запалом перебиваючи, доповнюючи, навіть сперечаючись, але сперечаючись щодо деталей, а не до самого пляну, в який він безмежно вірив. Коли ж я кінчав і виявлялось, що для мого пляну не хопало тільки двох револьверів, динаміту і карбованців п'ять-десять грошей, Васюк рішуче виступав проти і знов висовував свій.

Вечеря перебивала наші сперечання. Після

вечері ми співали, спершу потихеньку, сумно, далі Васюк вибірав пісні з виголосом, твердо ступав по підлозі і в такт вигукував якусь салдацьку мелодію. Підходив дозорець, стукав ключима і починалась звичайна розмова.

— Слиш? Довольно песніпеній!...

— Довольно? Це оригінально. А ми тільки почали.

— Так от і прекраті, як почали.

— Та невже?...

І так далі.

А вночі, у снах наші пляни здійснялись,— ми тікали, стріляли, підривали стіни динамітом, пролазили в найвузюсенькі дірочки, прокидались від хвилювання і знов підкупали дозорців, переодягались, перелазили через стіни і знов прокидались. Так кожної ночі. Вранці ж, після чаю, сиділи й оповідали один одному свої нічні удачі й невдачі.

Після обіду „делалі“ прогульку, грали в шашки і знову лежали в напівтьмі смеркання й з захопленням слухали „нові“ свої пляни. А потім реготали так, що до нашої камери мусів підходити дозорець і цокати ключами об двері.

Іноді Васюк сумно спирав локіть на подушку, клав голову на руки і, дивлячись знизу вгору у вікно, філософічно, задумливо говорив:

— А знаєш, серденьтко моє, я думаю,— що гірше тюрми нічого не може бути... Їй богу...

— Хм!... Чорт його зна... Мені теж здається...

— Ні, це—факт. Ти дивись: на волі люди гублять чи здоров'я, чи багатство, чи близьких людей... Правда? Рідко буває, що все разом... Га? Ти щось кажеш?

— Да-а, буває...

— Але рідко... А тут все разом... Розумієш? Ні чорта! Ні, сволочна штука ця тюрма... Та ще без книжки...

І раз несподівано додав:

— Я ти знаєш, серденьтко, що я вчора здорово таки кров'ю покашляв... Йй богу!

І засміявся.

Мені стало холодно.

— Правда, Васюк?—тихо спитав я.

Він ще дужче засміявся. Потім раптом ліг на койку і, помовчавши, промовив:

— Да-а... хотів би я знати, що гірше можна знайти в життю... Це оригінально... Гірше тюрми... Та ще такої... Ти знаєш, серденьтко... Ох, серденьтко ти моє!

Він хутко пересів до мене на койку, обняв за груди і прихилився.

— Хочеш, скажу тобі такий плян, що ми через тиждень будемо на волі? Га? Хочеш?

— Ну?...—чекаючи протягнув я:

— Слухай же...

Він зручніше вмовстився, плямкнув навіть губами, сам наперед смакуючи свій плян, і тихим шепотом докладно виложив усе передо мною.

Так, плян був справді певний і простий. Треба було тільки підкупити двох дозорців. Це його трохи ускладняло. А коли не зважати на цю обставину, то можна було б ручатися за успіх.

— Слухай... Але ж ти забуваєш, що у нас нема кому підкупити їх?...

— А, почекай!... Це не так важно... Головне, ідея... Уявім собі, що є... Тоді, значить, ти дивись...

І знов малював всю майбутню картину нашої втечі.

Ні, плян, такі дійсно, прямо геніяльний. Геніяльний своєю простотою, несподіваністю, одважністю. От тільки якби знайшовсь хтось, щоб з волі підкупив тих дозорців, що коло воріт.

Ми замовкли, потім зразу обое почали реготатись. Реготали так, що до вовчка підійшов засушений дозорець і таким тоном, ніби оповіщав нам якусь цікаву новину, промовив:

— Господа!... Сlišте, господа? А ви знаєте, що не помагається так крупно сміятися?

Але як ми не то що не перестали „крупно“ сміятись, а ще більш закотились реготом, то він помірно, але сильно почав стукати ключами об дверці вовчка й підвищеним голосом заговорив:

— Гей, господа, а реготатьця так не помагається. Сlišте?

— Ой, умру...—стогнав Васюк.

— Сlišте, господа? Прося вас з убіжде-
нієм. Довольно.

Пам'ятаю, Васюк ще довго схлипував, від
сміху, а мені... сумно-сумно раптом стало.

І от чогось з того вечора (і чого саме з
того, я й досі не можу з'ясувати собі) поча-
лось щось... не таке, як раніше. Як пригадаю
собі, на другий день ми якось ні разу не
реготали. Васюк майже весь час ходив з
кутка в куток по слідах, витертих на підло-
зі попередниками, і посвистував. Я лежав на
койці. Пригадую також, що це був мало не
перший день, відколи жив я з Васюким, що
я пролежав, як раніше, цілий день на по-
стелі. Ввечері, в сірім світлі смеркання, ми
сіли, було, в шашки пограти, але на поло-
вині гри обом стало нудно, і ми покинули.

І не розвивали ніяких плянів в той вечір.

Другого дня, виразно пам'ятаю, Васюк,
вчепившись руками в ґрату, весь час після
обіду до самої ночі просидів на вікні. Ми
часто сиділи й раніше, але не так подовгу.

А я цілий день лежав на койці. Не хоті-
лось рухатись. Потім потроху, непомітно
стало так, що Васюк, звичайно, ходив по
хаті й посвистував, а я лежав. Майже не ба-
лакали, а коли балакали, то потроху й де-
далі то сухіше, холодніше. Шашки десь по-
розгубились і коли хотіли раз заграти, то не
змогли знайти всіх. Нових робити не хоті-
лось.

Васюкове ходіння мене дратувало. Іноді він починав кашляти, спирався об стінку рукою й, нахиливши голову, кашляв хвилину п'ять. Це також було нудно й досадно слухати.

— Ти поменше б на вікні сидів...— сказав я раз.

— Це не вікно...—трудним шопотом промовив він і, постоявши ще трохи, знов заходив.

— І ходив би не так багато...

— А тобі що?

— Та мені нічого... Ти стомлюєшся...

— Плювати!...

— Глупо...

— Не нахожу... Глупіше лежати цілий день.

— Я принаймні лежу тихо і нікого не турбую своїм ходінням...

Це оригінально, значить і я повинен лежати?

— Ах, одчепись... Хочеш, ходи...

І він ходив, похиливши голову, ніби глибоко думав про щось. Але я знав усе, про що він міг думати, знав, як він повернеться, сяде, закине руки за шию і ляже поривчасто на койку. Знав, що він мене знає так само, як і я його. Знав, навіть, що коли він вночі чудно крекче, йому сняться жінчини, а як раптом сяде на койці, значить снилось, що тікав. Спершу спитав його, а потім питати перестав. Ну, що він мені може сказати? Все те саме, відоме, старе. Пробіжить

по накочених слідах мозку і сліду не лишить. І дедалі, то все менше й менше він сміявся, а все частіше лягав на койку і важко сопів носом. Це було дивно спочатку, але хутко стало старим, відомим. Все у нас в мент ставало старим, тим самим. І через те, що нового не бувало, старе від довгого лежання в мозку обтиралось, губило всякі фарби, зморщувалось, а далі починало гнити. І якби можна було розчинити наші черепи, я певний, що мозки наші світилися би в темноті фосфоричним, гнилим світлом.

Іноді, чомусь по задурманеній душі морозом проходило щось непокійне, жажливе, тоскне. Особливо ввечері, коли камера робилась на-пів темною, на-пів ясною. Тоді й Васюк починав як-раз найбільше сопти носом. Це ще більш дратувало.

— Слухай, Васюк, чого ти сопиш так?

— А що таке?

— Та нічого. Негарно слухати.

— Це оригінально.

Ідіот! Він ще на смішки пускається.

— Нічого оригінального нема, а тільки погано.

— Може я турбую тебе цим?

— Ах, одчепись ти ради Бога! „Турбую, турбую“. Подумаєш, делікатність яка!...

— Так якого ж чорта чіпляєшся? „Не ходи, не сопи“. Твоя камера, чи що?

— Щоб ти знав, що моя. Мене першого привели сюди.

Він аж сів.

— Слухай, ти або здурів, або..

— Сам ти дурень!...

Він мовчки, пам'ятаю, посидів, потім тихо ліг. Мені стало трохи соромно, але зараз же я почув страшенну злість за це на Васюка. Мені хотілось зробити йому, коли так, ще гірше, ще поганше.

— І кашляєш ти... Перше вночі не кашляв, а тепер кашляєш... Я ж не винен, що ти не можеш спати.

Він мовчав.

— Я теж міг би, коли в мене безсоння, кашляти і взагалі перешкоджати спати.

Васюк ворухнувся.

— Я це навмисно роблю?—глухо спитав.

— Я так думаю. Перше ти не кашляв. А тепер на злість, Я, мовляв, не сплю, так і другий хай не спить.

Васюк скинув ноги на підлогу й сів. Сів і схилився до мене. Я лежав і дивився у стелю, але почував, що він дивиться на мене.

— Ну, та й сволоч же ти, слухай,—пома-лу й злісно почав він.—Така сволоч, що я й не сподівався... „На злість“.

— Ну, я прохав би тебе не лаятись, бо я теж умію дулю скрутити.

— А хіба ж не сволоч таки? Яке ти маєш право так говорити... „Я на злість йому кашляю“. Ти, брат, може, по собі міряєш. Але коротка мірка...

Скажіть, довгий який! Подумаєш! Обі-
звався.

Васюк раптом замовк і знову ліг.

Більше ми в той вечір не балакали. Вночі Васюк кашляв надзвичайно голосно й по-
довгу. Я був певний, що він навмисне, цей
раз уже навмисне, на злість мені, кашляв. Я
не міг спати всю ніч. Ну, чекай,—коли так,
то й ми будемо так. Чекай, чекай.

На другий день я не лежав уже. Коли Васюк
починав ходити по камері, я теж вставав і
ходив. Нам незручно було, ми товклись оди^н
об одного, і мусили навіть зупиняться. Васю^к
мовчки поглядав на мене, посміхався і сіда^в
на свою койку. Я теж в унісон йому посмі-
хався, ходячи сам по камері.

Після обіду він довго і болісно кашляв.
Потім, трудно дихаючи, заплющив очі й за-
дрімав.

Тоді я встав, заходив по камері, голосно
заспівав. Він злякано прокинувся, підвівсь,
на лікті, подививсь на мене.

— Хиба ти не міг би посидіти тихо
якоїсь півгодини?—хмуро спитав нарешті.
—Ти ж бачиш, що я дрімаю.

— Зо мною не церемоняться... Чого ж я
маю церемонитися?—не зупиняючись, кинув
я рівно й жорстко. Він помовчав.

— Ех, та й злий ти, я тобі скажу...

— І чудесно!

Подивився на мене довгим поглядом, по-

Довгим поглядом, по-
наукова бібліотека

797

тим щось зле пробігло в тому погляді і посміхнувся.

— Ну, добре...—промовив і ліг.

З того часу ми обоє вже не лежали апатично і мляво. Ми напружено слідкували за кожним рухом і словом один одного. Ми, навіть почали знов наші розмови, гру в шашки, але розмовляли тільки для того, щоб спіймати один одного, притиснути і примусити почувти своє безсилля і приниження перед другим. Грали в шашки для того, щоб любоватись, як злісно кривляться губи переможеного.

Тільки не співали й не реготали.

І дедалі, то погляди наші ставали гострішими, слова проняті більшою отрутою ненависти, вчинки все більш направлені з певною метою: тільки для його. Все, що я ні робив, я робив для його. Він також.

Ось він виліз на вікно. Сидить й понуро дивиться в небо. Чогось посміхнувся.

— Слухай, Васюк. Може б ти зліз уже?.. Я теж хочу трохи посидіти... Ти цілий день сидиш сьогодні...

— Цілий день? Це—орігінально. Я тільки що виліз.

— Я теж хочу сидіти...

Посміхається і злазить.

— Будь ласка—іронічно поводить рукою до вікна. О, як я його ненавижу за те, що він зліз!

Вилізаю й сижу з задоволенням виглядом.

Мені зовсім не хочеться сидіти, мені холодно на вікні, небо хмарне, брудне, нічого цікавого. О, як я його ненавижу за те, що сижу на вікні з задоволеним виглядом.

Ну, хай-хай! Побачимо...

Ми на нудьгу вже навіть не жалілись. Принаймні, щодо мене, то я іноді майже забував, де я. Забував про свою справу, про покинутих на волі, навіть про волю саму. Я тільки чув і бачив Васюка. Часом ночі не спав і перебірав, що він сказав мені, яким тоном і як я міг так відповідати йому і чому я не зробив оттак або так. Тоді б він не посміхався так єхідно й злорадісно.

Так минали наші дні.

І був раз вечір. Ми лежали непорушно в напівтьмі й мовчали. Я лежав лицем догори, і мій погляд неспокійно блукав по стелі. Блукав і раптом за щось зачепився. І в той же мент з глибин несвідомого щось штовхнуло моє серце. Боже! Стеля! Дерев'яна стеля! На горище!... Вилізти на труби, перепиляти дошку, вибратися на горище, з горища по ринві на вулицю, з улиці... Господи!... Подрати простині й зробити шворку... Пилку зробити можна з бляхи, найти на дворі, на прогульці... Ніччю один пиляє, другий стежить...

О, ідіот! А він лежить і не знає. Цілком байдужісінько, як купа мокрих ганчірок, важко лежить і не догадується навіть! Ха-ха-ха! Хай лежить!

Як я сміявся! Ох, як сміявся всю ніч. Тепер він побачить, хто знає чого вартий, він, ще сто літ пролежав би й нічого не побачив, чи я, який...

Я йому нічого вранці не сказав. Тільки поглядав на його й з серйозним виглядом невпинно реготавсь. А він плямкав собі, сопів носом, потім ходив, сидів, лежав, кашляв.

— Може, Васюк, хочеш сидіти на вікні? Будь ласка, сідай, я потім посижу.

Він здивовано дивився на мене. А я потуплював очі. Навіщо показувати йому, як блищить моя гордість.

— Я серйозно кажу: сідай, я потім...

— Дякую. Ти сьогодні чогось занадто добрий...

І неймовірно поглядав на мене, а я про себе посміхався: „Жалкий ти!“

— Чи може тобі хочеться ходити по камері? Ну, то ходи, я нічого не маю проти...

Він не зводив з мене пильного, неймовірного погляду і був насторожений.

А я з серйозним виглядом реготав і крадькома поглядав на стелю.

Нарешті, я рішив сказати йому.

Ввечері, підсівши до його на койку, я тихо й холодно розказав усе. Він слухав мовчки, понуро. О, я бачив, що він буде сперечатись, бо то не він знайшов. І він, справді, вислухавши, почухався й сказав:

— Фантазія!

Ох, як я його ненавидів!

— Чого фантазія?

— Звичайно, фантазія! Цим же ти пиляти будеш?

Да! Я так і знав, що він це питає.

— Чим? Пилкою!

— Якою?

— З бляхи зробимо!

— Де ж ти бляхи візьмеш?

Господи! Він смів ще сумніватися! Він, що сто літ, як купа ганчірок, пролежав би оттут і не побачив би нічого, він ще сміє...

— Я з тобою більше й балакати не хочу! Можеш лежати собі...

— Та чекай! Я тебе питаю, де ти бляхи візьмеш? У дозорця попрохаєш?

— На дворі знайду! От де! Або від підвіконника одломлю. Ну, годі!

Більше з цим йолопом я не хотів балакати.

Але вранці він сам забалакав і видно було, що він щиро кається за вчорашнє.

Ага! Голубчику!

Проте я не хотів зовсім пригнічувати його і тому холодно й діловито сказав:

— В такому разі ми сьогодні ж повинні знайти.

— Ну, певно! (Він спробував навіть руки потерти). Вмент повинні знайти бляху! Ого! Тільки, знаєш, треба обережно. А потім, мені здається, що на правий бік було б краще тікати? Га?

Я холодно й строго промовчав. Без тебе знаєм, на який бік краще!

Ми вийшли на прогульку. Я не хотів, щоб він знайшов бляху. Він—незграба, недотепа, він не повинен знайти.

Найти повинен я.

І, справді, найшов я. В кутку, де лежала купа цегли, я присів спочити. Блукаючи очима по землі, я раптом, під самими ногами, помітив шматок заржавілої бляхи, що витикалася з-під глини. Самої справжньої бляхи, як раз такої, яку я собі уявляв, навіть так же погнутої. Коли вартові дивилися в другий бік, я з заміранням серця виняв хустку й ніби мимохіть впустив її на бляху. Потім помалу й байдуже нахилився, схопив разом з хусткою дорогоцінну знахідку і так само помалу й ліниво сунув її під пальто. Ура!

Васюк все бачив і вже хитро підморгував мені, але я холодно встав і, міцно держачи рукою бляху, помалу й ліниво став ходити між вартовими. Позіхаючи, я поглядав у небо і виразно бачив, що на правий бік тікати не можна, бо там стояла будка і вартовий найшвидче міг бути на тім боці.

Бавлячись і позіхаючи, я підняв з землі де кілька камінців і непомітно сховав їх в кишеню.

В камері я сказав Васюкові про правий бік і зараз же залишив балачку, не бажаючи пригнічувати його. Він покійно згодився.

Потім ми взялись до вироблення пи-

Ах, треба було тільки подивитись, як він тер камінцем цю нещасну бляху. Лишенько моє, він нічого не вмів, цей міцнолобий дурень!

— Ні! Дай сюди! Вартуй ти, я сам буду робить...

Він винувато передав мені камінь і бляху, а сам став коло вовчка пильнувати. Іноді він підходив до мене й несміло зазирає до рук моїх, але я холодно нагадував йому про дозорця, і він, дурновато посміхаючись, поспішно йшов назад.

Я тер цілий тиждень, і цілий тиждень він несміло зазирає до моїх рук, і цілий тиждень я строго кричав на його. Не міг же я, справді, допустити, щоб через дурну його цікавість пропала вся справа. Коли більш ні до чого не здатний, то хоч пильнуй до ладу.

Але пилка вийшла все таки пречудова. Правда, була трохи крива, зубці не рівні були, але за те гострі, як у справжньої пилки. Хіба він міг зробити щось подібне? У-у, бельбас!

— Не стій, Христа ради, перед носом. Іди до дверей!

Він шулився й отходив.

Нарешті ми постановили приступити до самої стелі. Було постановлено, що першим полізу я. Правда, він уперто стояв за те, щоб йому першому лізти, але як я стояв проти того, то було постановлено, що полізу я. Він же, незграба, неодмінно зробив би щось не так.

На мою койку поклали опудало, накрили його ковдрою, а Васюк повинен був ходити по камері, поглядаючи в дірку. На випадок серйозної небезпеки він повинен був чхнути, а на знак того, що дозорець наближається до дверей, покашлювати. Але я вже був певний, що він переплута, або чхне там, де цього не треба.

— Тільки, будь ласка, не переплутай...

— Ну, що-о ти! От ще сказав!...

Ще образився! Подумаєш, який моторний!

Ну, добре. Ставай!

Васюк вперся руками в грубу і нахилив спину. Я пильно подивився в коридор, швидко підійшов до Васюка, виліз на спину і, схопившись руками за край грубки, помалу, й обережно виліз на неї.

Васюк зараз же одійшов до дверей, подивився в дірку й заходив по камері.

Серце билось надзвичайно. Я виняв пилку й обережно став намацувати стелю. Було темно, на руки липло старе, товсте павутиння, в коліна муляли дрібні камінці, пахло димом і паленою глиною.

Камера згори здавалась дивною, чужою і постать Васюка якоюсь безглуздою, куцою.

Ось, нарешті, здається, та дошка. Дивно, яка вона зовсім не така, якою здавалася знизу. Товща, ширша... Страшенно незручно!... Нема як почати... Здається, Васюк чхнув? Ні, ходить. О, йолоп, йому добре походити.

Тільки цього й уміє, а все мені доводиться робити. Хиба спробувати так?...

Насилу вдалося почати. Пилка гнулась, муляла руку. Шум від пиляння був такий, що, мені здавалось, його зараз повинна зачути вся тюрма. Я для чогось дуже стискував щелепи і, щохвилини прислухаючись, дивився вниз. Але Васюк так само ходив, поглядав у вовчок і мовчав.

Тоді я знов пиляв. Але пилка гнулась, рука боліла, я задихувався. Мацав пальцями свою роботу й з злістю бачив, що вона майже не посовується. І, безсило пустивши руку, понуро дивився вниз. Ходив Васюк, добросовісно щоразу зазираючи в вовчок, чорніло вікно, миготіло жовте світло лампочки у верхній половині камери.

І пригадую, яким нікчемним уявлявся я сам собі там, на тій грубі,—безсилий, вимазаний павутинням і порохом! І невже ж в цей самий час десь гули трамваї, кудись ішли люди без ключей, жінки, діти, малесенькі, любі діти?!

І знов я брався за пилку, стискував щелепи, прислухався і пиляв. Але подла пилка гнулася, муляла руку, рука нила, падала.

І знав я, ох, я знав, що не пилка винна, а безсила, худа рука моя.

І знав, що вилізе він, і пилка не мулятиме його руки, мускулястої, сильної.

Рішуче покинув і зліз.

— А що таке?—стурбовано спитав він.

— Стомився,—хмуро муркнув я.—Лізь ти...
Він стримано посміхнувся.

— Смішного рішуче нічого нема. Спробуй, тоді й смійся...

Він мовчки взяв у мене пилку, незграбно виліз мені на спину і видряпався на грубу. Я думаю, що він на злість так давив мені плечі каблуками. Йолоп!

Але пиляв він, справді, не так, як я.

— Ти на диво мало зробив!—весело прошепотів він, злізши по моїй команді.

— О, ще б пак! А почати, по твоєму, це легко.

— Та хіба ж я до того?

Але я вже бачив, до чого воно йшлося. Я це виразно бачив зо всього його стомлено поважного вигляду, коли він злізав з відтіля. Звичайно він уже уявляв собі, що голова всій справі—він. Ця капустана голова, цей бельбас був цілком щиро переконаний, що він мене рятує.

— Ну, справа посовується!—говорив він звичайно.

І треба було тільки подивитись на його, коли він промовляв ці слова.

О, як я ненавидів його за те, що справа посовується! Як я хотів, щоб він зломив пилку, порізав руку. Він би не бундючився так.

Дні прожогом пролітали крізь нашу камеру і зникали в безодні Минулого. І кожний день був не схожий на попередній день, і кожна ніч відрізнялась від попередніх ночей.

Люди з ключами не помічали нічого і так само ходили коло наших дверей, або дрімали десь там в кінці коридора.

І тільки ставили лямпочку на двері, Васюк вилізав мені на спину, лехко піднімався на грубу і шепотів звідти:

— Готово! Позирай!

І я ходив і позирав.

„Шр! шр! шр!“ чулось з-над труби, а я ходив і позирав.

І що разу, злізаючи, він все холодніше й коротше стомленим, сухим голосом говорив мені:

— Хутко кінець.

Я вже мовчав, Я боявся говорити щонебудь, бо з грудей мені вирвалась би така дика зграя слів, що краще мовчати.

Я тільки думав про себе. Дивлячись удень на його колючі холодні очі, напружені на мене, я думав, що я сам не вилізу на грубу. Чи полізе він перший, чи я?

Я був певний, що полізе він. Ну, хай! О, хай лізе він, а я зостанусь тут, побачимо, чи далеко він сам долізе, покинувши мене.

І думав, що як би я виліз першим, я б... я б поміг йому, не покинув тут. Я ж знав його, знав добре люту ненависть очей його, щоб покинуть тут. Він же здатний був покликати дозорців і видати мене. Він би з великою охотою покинув мене тут, якби не боявся, що я на його манір покличу дозорців. І коли не покине, то тільки з страху, що й сам не утіче.

І, справді, він злякався, і поліз першим я. Став йому на спину і виліз на грубу. Потім ліг на ній і звисив йому вниз руку. Він схопився за неї і, важко тягнучи мене до низу, став дряпатись. Виліз і зараз же став дивитись до вовчка.

— Ти мало руку не вирвав мені...—прошепотів я.

— Ну, мовчи там! „Руку“. Не до рук твоїх. Дивись на вовчок, я вийму дошку.

Я сцпів зуби і став дивитись на жовтий квадратик у дверях.

На койках непорушно лежали опудала, укриті нашими укривалами. Верхня половина камери, помережана тінями ґрати, була освітлена, а нижня, з койками, темна.

За спиною сопів Васюк, вовтузячись з дошкою. Мені ніяк було повернутись подивитись, але я хвилювався так, що боявся упасти с груби.

— Готово!—нарешті прошепотів він.

Я з усилям повернув голову і побачив, що голова його стала зникати в чорній дірці стелі, далі ввійшли туди плечі, потім ноги його стали розгинатись, і з легким шарудінням все тіло всунулось в стелю. Мені стало вільніше на грубці. Я наготовивсь теж. Ноги його одна за другою зникли.

Тоді я підсунувсь під дірку і теж уліз у неї.

— Швидше лізь!—сердито прошепотів Ва-

сюк і шарпнув мене за руку. Я нічого на це не сказав.

На горищі було холодно, темно і кожний наш шорох викликав луну.

— За мною!—дихнув коло мене Васюк, і я почув, що він став одходити од мене.

Він робив усе так, наче виріс на тому горищі.

Упевнено знайшов дірку на покрівлю, ловко проліз у неї і поміг мені пролізти. Потім злим і безапеляційним голосом наказав хапатись руками за шви покрівлі і повзти колінами. І поліз. Я за ним. Він ліз тихо, нечутно, як кішка, але у мене щоразу під колінами покрівля гуділа так, що я аж це-пенів весь і замирав. А Васюк зупинявся й з ненавистю шипів:

— У ідіот чортів!—Тихо, будь ти проклят.

Внізу ж і вгорі було тихо. Нас не чули. Чув тільки холодний вітер та чорні мовчазні димарі на покрівлі. Було моторошно, чудно.

Ми підповзли аж на самий край покрівлі з того боку, де будинок виходив на пустир. Васюк мовчки виняв шворку, довго вовтузивсь біля ринви і нарешті прошепотів:

— Сиди тихо. Я полізу вперед. Як будуть стріляти, не лізь. Уб'ють. Чуєш?

— Я полізу перший...—несміло вирвалось у мене.

— Ну, це чорта з два!

— Ти мене хочеш покинути...

— Іди ти к чорту! Сиди!

І став спускати ноги з покрівлі. Безумовно, він хотів, щоб піймали мене, а не його. Він наробить гаміру, а мені піймають.

Він зник. Я вп'явся руками в ринву і зазирнув униз. На землі під стіною горіли далеко один від одного ліхтарі, роблячи круг себе невеликі жовті круги. Але ні Васюка, ні вартового не видно було. Тільки ринва, до якої прив'язана була шворка, важко скрипіла й хиталась під незримою вагою.

Потім зразу затихла. Очевидячки він був уже на землі. Я, хапливо й трусячись весь, схопився руками за ринву і перекинув ноги униз. Налатав шворку, замотав ногами в повітрі і став спускатись. Шворка терла руки, тіло тягнуло до низу і таке було важке, що я аж здивувався тоді. Спершу я думав про вартового, як би не спуститись йому на голову, думав, щоб не робити гомону, але дедалі всякі думки пропадали і було тільки одне жахливе бажання—не зірватись. Я вже не перебірав руками, а просто сунувсь весь, повісившись на витягнутих руках. Долоні горіли, ноги безпомічно висіли, по тілі проходили хвилі холодного жаху. Дедалі, то все більш і більш почував я, що сунусь швидше й швидше, що ось-ось руки мої не видержать, і я гепнусь униз.

Трапивсь вузол. Памятаю, одна рука моя сприснула, потім друга, замерло серце і... я почув, що шворки не стало в долонях. Потім шум в ухах і страшенний біль у нозі

від чогось твердого. Я лежав на землі. Спробував підвестись. Не можу—права рука й нога за кожним рухом так болять, що краще десять років тюрми, ніж одна хвилина такого болю.

Я ліг. Очевидно ніхто не чув мого падіння. Так само вітер часами сердито пробігав понад стіною, так само хмура тиша панувала над темрявою.

Долоні болюче горіли. Холодна і мокра земля липла крізь промоклу одежу до тіла.

Але тупе байдужжя охоплювало мене. Справа моя (це ясно!) погинула. Мене зараз знайдуть, заберуть і каюк. Васюк, певно, далеко вже. Ну, і бог з ним. Покинув і бог з ним.

Я навіть на хвилину не подумав, що, може, він десь поблизу тут жде мене і зараз вернеться за мною. Чого ради? Що могло вернути? Страх? Але тепер йому боятись мене нічого. Коли я й нароблю крику, то тільки ж мене одного й заберуть. Обов'язок товариша? Е, він силюваних обов'язків ніколи не визнавав,—модерніст. Чуття—один обов'язок його... А що могло бути більше його чуття—ненависти до мене? З ненависти він навіть навмисне кинув би мене тут. Навмисне. Ну, і бог з ним. Хай кида. Я зла йому не бажав. Я собі лежав під стіною розбитий, жалкий, покинутий, ну, і хай. Зараз заберуть... Тільки б не били.

І раптом я почув якесь шарудіння у тем-

ряві, ніби хтось повз. Я напружено настороживсь.

Щось тихо покликало мене. Я хутко повернувся у той бік і несподівано застогнав від страшного болю.

— Що з тобою? Чого ж лежиш?—близько коло мене зачувся сердитий шепот Васюка.

Це був він! Ніхто, як він!

Я навіть біль забув свій з чудного рапсного дивування. І, памятаю, мені дуже захотілось притягнути його до себе й зазирнути йому в лице,—яке воно.

— Я впав... Ногу зламав...

— Я так і знав... Ідіот проклятий! Хапайсь рукою за шию мені, я понесу. Ну? Швидше ж!

Голос був злий, повний ненависти.

— Не хочу!—різко одпихнув я голову його.

Я тобі говорю, берись! Чуєш ти, сволоч. Берись.

Ще трохи, і він кинувсь би на мене. В голосі його щось надзвичайне, чудне, ніби хтось наказав йому там іти за мною, і він не міг не послухатись, прийшов, але ненавидів за це мене ще дужче. І така була сила в цьому голосі, що я боязко й мимоволі покірливо схопив його за шию й повіс на ній. Правою рукою він обняв мене за спину, підвівсь і поніс. Хвора нога моя черкалась об землю з таким болем, що мені ставало млосно, але я не стогнав. Я весь час з гострим дивуванням силкувався зазирнути йому в ли-

це і щось зрозуміти, побачити на йому. Але темно було, і бачив я тільки очі одні, напружені, напрямлені вперед, ніби слухаючи щось всередині у себе. Вигляд лунатика або загипнотизованого.

Тільки як застогнав, він повернув до мене лице, і воно знов виявляло злу огиду.

— Тихо! Не стогни...

І озирнувся. Пустир темнів круг нас. Він обережно підтягнув мене вище і знов поніс, цупко держачи, боячись упустити.

Я знову застогнав. Він раптом сильно здушив мене й прошепотів:

— Ти замовкнеш? Ще раз застогнеш і я кину тебе, як собаку тут!

І знов поніс, як брата, як щось надзвичайно цінне йому; ніс, як кішка носить у зубах кошенят своїх.

Позад нас понуро й грізно темніла мовчазна тюрма: вітер в буйнім танці крутивсь між нами, немов радив за нас; хмари, темніші ночі, заклопотано сунулись поперед нас, немов спішили попередити когось; а ми, як двоє звірів, міцно обнявшись, зігнувшись, бігли у темі, озирались, спотикались, важко дихали. Так, мабуть, колись бігли наші печерні прадіди, рятуючи один одного, в темряві давніх ночей.

Іноді він зупинявся, клав мене на своє коліно, озирався до тюрми і, витираючи піт, напружено дививсь туди. А я, заціпивши

зуби від болю, гостро впивався в лице йому, шукаючи те, що перемогло ненависть до мене, любов до волі, страх смерти, що вернуло його до стіни.

Він ловив мій погляд, злісно стріпувався, мовчки з ненавистю хапав мене в обійми і знову ніс, обережно цупко, як кішка кошеня своє.

І знову вітер танцював круг нас, а хмари незграбно сунулись вперед, немов спішили сповістити когось про перемогу чогось, такого ж темного, древнього й несвідомого, як вони, про перемогу чогось більшого за ненависть, страх, любов, більшого за нас. Спішили й незграбно сунулись поперед нас. А вітер, танцюючи, підганяв їх.

Васюк в ту ж ніч передав мене товаришам, не сказавши зо мною більш ні слова.

Ми розійшлись ще більшими ворогами.

ЗІНА

В житті кожної людинидесь, певно бувають такі моменти, коли в ній з якихсь невідомих закутків виникає зовсім чужа душа (мабуть якогось далекого прадіда та й то не прямої лінії), і людина раптом починає робити таке, на що сама дивиться з великим дивуванням.

От так, очевидячки, й зо мною було під той час. Бо я таки дуже дивувався з себе.

Але момент все таки почав ставати занадто довгим. Занадто довгим. Я вже почав протестувати. Правда, я цього вголос ще не робив, але збирався рішуче. Бо це ж таки, справді, ставало неможливим! Ця дівчина, очевидячки, уявляла, що в такий момент я можу бігати, як автомобіль. Як вона ще не догадалась по повітрю пустити мене? Я думаю,—вона ні трішки не сумнівалась, що я можу ковтати вогонь, аби це сприяло визволенню її Антипа.

Антип—що й казати,—хороший хлопець, кучерявий, мрійний. В його мило червоніють ясна, коли він сміється, але чому я мав терпіти від того?

Ви уявіть собі: я родився в степах. Ви

розумієте, що то значить „в степах“? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжують у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на бога і їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возі і їде. Трохи засне, підкусить трохи, пройдеться з батіжком наперед, підожде волів, крикне задумливо „гей!“ і знов собі поважно піде уперед.

А навкруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шуліки; часами, як по дроту, в ярк спуститься черногуз, м'яко поважно, не хапаючись. Там нема хапливості. Там кожний знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ та могили. І тому чоловік собі їде, не псуючи крови хапливістю, і нарешті приїжджає туди, куди йому треба.

Отже я виріс у тих степах, з тими волами, шуліками, задуманими могилами. Вечерами я слухав, як співали журавлі біля криниць у ярах, а удень ширина степів навівала сум безкрайности. В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя.

І от, уявіть ви собі: ця дівчина щоранку влітала до мене в кімнату, нашвидку струсувала мою руку, бризкала в усі кутки сміхом та словами, хапала мене за рукав і з такою хапливістю витягала на вулицю, ніби в тому будинку починалась пожежа,

А на вулиці мені був уже каюк. В хату я вертався тільки пізно ввечері; цілий же день, як почтальон, заклопотано, задихано бігав з нею по канцеляріях, поліціях, тюрмах, губернаторах, прокурорах, поліцмейстерах. Чого? А я знаю? Хоч би, справді десь говорив щось, або лаявся, або прохав, а то тільки стояв та слухав, як балакала вона.

Я не знаю, на що вона спиралась в такому поводженню зо мною: на те, що у неї над світлим лобом волосся лежало, як положена золотиста пшениця після бурі? Чи на те, що коли дивишся їй в очі, в її зеленкуваті чудові очі, то тобі іде холод з грудей у руки і ноги? Чи може, на те, що у мене настав оттой момент, коли чоловік сам собі дивується?

Не знаю. Але треба було бачити, як вона здивовано піднімала свої густі брови, коли щось робилось не так, як хотілось їй. Не сердилась, о, ні! не гнівалась, не сумувала, а тільки страшенно дивувалась.

Один раз я спробував поставити трохи виразніше питання про мою участь в біганні. Я почухав кінчик носа, прокашлявся й, дивлячись у бік, надзвичайно байдуже сказав:

— А слухайте, Зіно, як вам здається, чи не той... чи не міг би я сьогодні... той...

Я мусів ще прокашлятись.

— ... лишитись, розумієте, дома... У мене знаєте, робота...

Вона широко розплющила очі, підняла

брови і мовчки дивилась на мене. Мовчки ні слова, ніби я говорив щось таке, що давно всім відоме за страшну ересь, наприклад, що Маркс був есером.

Розуміється, я теж змовк. Я не можу вести далі розмови, коли вона дає несподівані наслідки. Мені навіть стало ніяково. Я пильно почав придивлятися у вікно,—там на вулиці стояв ліхтар і структура його показалась мені надзвичайно цікавою.

— Слухайте!—нарешті схаменувшись, почала вона (без гніву, без серця, навіть з співчуттям до мене)—що це вам бог дав сьогодні? Га?... Що з вами? Ви часом, не захворіли? А ну, дайте ваш пульс...

І таки взяла мою руку, знайшла пульс і стала заглядати в лице таким лукавим поглядом, а губи тріпотіли такою усмішкою, що я мусів об'єктивно запитати себе, чи справді ж момент підходячий, щоб поставити це питання.

Але, коли вона потім раптом бризнула в лице мені сміхом, коли схопила мою шапку й натягнула її аж на ніс мені, я мусів признатись, що на цей раз вступати з нею в дебати було б зайвою річчю. Коли б вона скажемо, розсердилась,—я б знав, що сказати; я б спокійно, з вибачливою посмішкою довів їй як два рази по два чотири, що гнів її безпідставний і що я маю право робити так, як мені хочеться. Коли б вона засмутилась,—я б ласкаво, трошки іронічно, показав би

їй, що через таку дурницю сумувати не годиться. Але вона сміялась, насувала мені шапку на ніс і ні на крихту не припускала, щоб мої слова були продуктом серйозної, твердої думки.

При такому відношенні мені залишалося тільки одсунути шапку на відповідне місце, криво посміхнутись і, спотикаючись, бігти за нею на вулицю, куди вона мене тягнула з гомоном і сміхом.

І, завважте собі, вона скрізь і завжди сміялась, ця дівчина з волоссям, як положена бурею золотиста пшениця! Що б їй ні трапилось, вона перш усього сміялась, ніби була утворена зовсім по другому методу, ніж усі люди. Немов бог пробував на ній, чи не краще було б, як би люди так реагували на все. І, хай проститься мені дерзновенність моя, я радив би, кому слід, взяти під серйозну розвагу цей новий метод.

Сужу з власного досвіду.

Прибігаємо, наприклад, ми до губернатора.

Коло широкого, суворого і масивного під'їзду будка в білих і чорних смугах косяками. Біля будки вартовий; він нічого не говорить нам, але здається, що між нами була довга розмова, після якої краще всього нам одійти собі геть.

Так мені здається. Але Зіна реагує інакше. Мило хитає головою вартовому, легко збігає по чистих холодних східцях до

масивних дверей і має вигляд, ніби вертається до себе додому після веселої гулянки десь на човні. Озирається й нетерпляче весело кричить на мене:

А-ну, швидше там! Дивіться, плентається..

І, майже наспівуючи, розчиняє двері й увіходить в високі з колонами, килимами, таблицями сіни.

Тут тихо, строго та велично, як в передверії гробниці. Перед нами стоїть в довгій лівреї благообразно-суворий, сивий швейцар і холодно питає:

— Що треба?

Але Зіні все те й за вухом не свербить.

— Губернатора треба бачити,—недбало кидає вона й шукає очима вішалку, де б могла повісити своє пальто.

— Їх превосходительство не приймають.

— Що??

Вона опирається, висока підніма брови й здивованими очима дивиться на його. Вона здивована, але здивована з смішком в очах, з смішком людини, яка знає, що дивуватись нічого, бо то єсть неправда, а буде так, як вона собі знає.

— Їх превосходительства немає дома...—ще холодніше промовляє швейцар.

— Хиба?—весело дивується вона й скидає пальто. Дає його мені й повертається до швейцара:

— Ви певні в тому? Кумедно! Але того

не може бути, ви помиляєтесь. Він напевне дома. Напевне. Підіть, будь ласка, скажіть, що прийшла Зінаїда Сокоринська. Він знає. Дуже-дуже треба бачити.

Швейцар строго дивиться на неї й на мене. Але я твердо витримую його погляд,— мені навіть жаль його трошки, жаль його строгої поважності і довгої лівреї.

— Я ж вам виразно кажу, що їх превосходительство не приймають зараз,—з натиском говорить він до Зіни.

Але Зіна весело-нетерпляче поводить плечима.

— Ах, боже мій! „Приймають, не приймають“. Ви підіть скажіть, що прийшла Зінаїда Сокоринська. Розумієте: Зінаїда Сокоринська. От і все, Ну, швидше, швидше... А то піду сама без вас, вам же гірше буде. Чудак ви!

Швейцар обурюється, дивується, сперечається, але кінець кінцем, якимсь непомітно від її упевненого сміху губить свою строгу поважність і нерішуче йде до губернаторських покоїв.

Нас приймають. Зіна балакає, слухає, дивується і сміється. І видно, що вона рішуче не вірить у те, чому дивується, та ще й знає, що то неправда і буде так, як вона знає.

Але ж у вашого нареченого витрушено бомби! За це—каторга. Ми не можемо таких злочинців випускати на поруки!—розводить руками губернатор.

— Каторга?—страшенно дивується Зіна. Але за тим дивуванням пробивається щось таке лукаве й певне, що губернаторові стає якось сумнівно і здається, що каторга це, справді, вже занадто...

— Але, во всякому разі я тут нічого не можу допомогти вам!—ще ширше і безнадійніше розводить він руками.

Але я про себе посміхаюсь.

Сміється й Зіна, і зеленкуваті очі її, як дивний кришталі, блискають при поворотах усякими кольорами.

І розмова кінчається тим, що сильний мира перестає вірити в свою силу, у велику злочинність Зіниного нареченого і схиляється до того, що коли другий сильний мира нічого не матимемо проти, то й він не буде перечити випуску нареченого на поруки.

Зіна сміється, прощається й виходить. Я за нею, мовчазний і зайвий.

Сильний мира з приємною очумілістю дивиться нам услід.

От, самі бачите, до чого зводилась моя роля! Але що я міг зробити, коли ця дівчина була утворена цілком інакше, ніж я, а я сам попав у такий момент, коли чоловік сам собі дивується?

Але це ж не все.

Наша біганина в результаті дала те, що Зіні треба було тільки поїхати ще у сусідній губерський город, взяти у якогось ще більш сильного мира посвідчення, що він ні-

чого не має проти визволення Антипа, і Антип виходить на поруки.

Ну, думав я, слава богу, я також визволяюсь.

Але, маєте! Вийшовши від того передостаннього вершителя долі Антипової, Зіна весело заявила.

— Ну, так! Значить, ми завтра ввечері ідемо в Х...

І енергійно, смакуючи майбутню поїздку, прицокнула пальцями.

А мені аж серце тьохнуло. Я мусів прокашлятись.

— Це-бто, хто це ми?

Вона здивовано глянула на мене.

— Ну, звичайно, не прокурор судової палати та я, а ваша милість і я.

Ну тут терпець мій увірвався.

— Але ж чекайте?—аж зупинився я.— Що ж маю до того? На віщо я здався ще там?

Вона ще більше здивувалась, а очі... ах, хай їм біс!—ті очі лукаво-лукаво сміялись. Зелені, сірі, карі, усі кольори разом. І ні крихти не вірили в моє обурення, в моє серйозне відношення до моїх же власних слів.

Але я твердо рішив нізащо не піддаватись.

— Ні, ні! Як собі знаєте, а я не можу їхати. У мене, знаєте, робота... Я й так уже той... уже запустив безбожно... Та й чого я маю їхати? Ні, я не розумію: ви така енергійна... смілива дівчина, а не можете обійтись без няньки-мужчини... Фе! Сором!

Як би це на іншу, то вона б розсердилась, надула губи, ну, почала б хоч холодним, байдужим тоном в'ясняти мені, що я в цих справах суджу, як міщанин і вузький формаліст; а вона того нічого. Пильно з легким тріпотінням губ від сміху, мовчки подивилась в моє серйозне лице, потім несподівано схопила його в свої маленькі долоні, провела ними од вух по щоках і, нахиливши свої губи під самий ніс мені, дзвінко радісно засміялась. І це на вулиці, на тротуарі, під цікавими поглядами прохожих! Потім схопила під руку й весело потягнула вперед. Розмова, мовляв, скінчена.

Ну, що я мав робити? Узяти й розцілювати її тут же на тротуарі? Але щоб мені помоглося з того?

На другий день після обіду вона прийшла до мене дуже весела та бадьора.

Ще з порога закричала:

— Уявіть собі, мамалиго (вона так звала мене в найкращі хвилини своїх настроїв)— була тільки що у Антипа, і він мені заявив голодовку. Мені! Ну? Як вам це подобається, Коли я його не випустю через три дні на волю, він починає голодувати. Ха-ха-ха! Сказав, що буде голодувати до смерти. Значить йому два-три дні зосталось жити.

І разом з нею сміялось її положене 'золотистими хвилями волосся. І хотілось підняти голову догори і шукати в небі плаваючих

шулік. Про голодовку ж смішно було навіть думати. При чому тут голодовка, смерть, туга, коли є цей сміх, а за сміхом те лукаве, непохитне і таємне?

Я теж посміхнувся.

— Комік!—стиснула вона плечима.

Потім стала рахувати, скільки часу забере дорога туди, там і назад. Виходило не більше трьох днів. Далі виходив на волю Антип.

І очі її якось так прижмурились, потемніли, замерзли від напливу чогось великого, що хотілось здорово вилять того бестію Антипа. А на душі стало і ніжно і смутно, і думалось про те, що люди мають різне щастя.

Увечері ми виїхали.

Я згадав, що мені треба було поїхати в одній своїй давній справі на пару днів у Х., через те більше й не вступав в дискусію з Зіною. А вона й не дивилась тому,—вона сама знала, що у мене була там справа.

Ніч пройшла хутко, наче хтось узяв і вилив зразу, як відро води, ті десять-дванадцять годин у минуле. Ранок застав нас на гарячих суперечках про людей соціалістичного ладу. Зіна запевне знала, що люди соціалістичного ладу будуть кохати тільки раз в житті. Один раз і годі. Але за те так, що... ех! Але я також мав доскональні відомості, що люди одним разом не задовольняться, а

неодмінно всі захотять ще хоч раз перемі-
ніти. Зіну це ображало, мені теж було обид-
но за будучих людей.

Раптом поїзд зупинився, всі пасажери ки-
нулись до вікон з одного боку, наче хтось
зразу перехилив вагон у той бік, і стали ди-
витись. А за ними товпились другі й зазирали
через плечі їм. І по вагоні стрибало слово.

— Забастовка... Забастовка... Забастовка...

Ми здивовано Perezирнулися. Потім теж
кинулись до вікон. Якась, видно, велика
станція. На пероні багато люду. Вигляд не-
звичайний у всіх. Кричать щось до наших
вікон. Очевидячки, пасажери з якогось дру-
гого поїзду. Трохи оддалік, коло станційної
комори купа козаків. Стоять біля коней,
держачи їх за повіддя. Або дуже руді з ку-
черявими бородами, або чорні, безвусі, з та-
тарськими косоокими пиками. Але всі з ку-
черями з лівого боку, з шапками на бакир і
червоними випусками на штанях.

Ми снов подивились одне на одного.

— Значить, справді таки забастовка?—
здивовано дивлячись, промовила Зіна. І пер-
ший раз за її дивуванням не показалось лу-
каве. Якась тривога була на лиці.

— Мабуть...—з сумним спочуттям хитнув
я головою, дивлячись на неї.

Вона раптом засміялась.

— Чого ви?

— Так. Ви—комік: скорбно так хитнули
головою.

Але сміх її був якийсь... якийсь звичайний, яким сміються усі люди. А в лиці тривога й непокій.

— А може ще нічого й не буде,—сказав я ніби бадьоро—ходім на перон, подивимось. Вийшли.

На пероні стояв гомін. З поїзду висипали люди, отовплювали купками, як горобці кинуті шматочки хліба, кондукторів і купками вовтузились по перону, розриваючи їх на часті. Кондуктори одбивались, викручувались, але перелякана публіка не випускала й хотіла неодмінно, знати, коли вони далі поїдуть. Кондуктори робили благаючи обличчя і завіряли, що вони й самі не знають, але їм не вірили.

— Ви—кондуктор, ви повинні знати. Як же це так?!

Дізнатись щось певного не можна було. Говорили, що в якомусь манежі іде зараз збірка й обмірковується, чи бути забастовці чи ні. Говорили непевними голосами. Лиця були розтерпані, пригноблені, навіть у тих, кому приємний був той страйк. Погляди часто й надовго зупинялись на козаках, бо—то таки, дійсно, була мальовнича група!

Зіна прудко бігала своїми стемнілими очима й була бліда. Губи часто покусувала. Іноді коротко й різко кидала до мене;

— Забастовка, мабуть, протягнеться більше трьох днів?

Або:

— Він більше двох днів голодовки не видержить...

І, хоча я бурмотів щось, але вона не слухала моєї відповіді,—все прудко бігала очима по кричащій схвильованій юрбі, немов у ній вишукувала способів допомогти собі, немов хотіла використати цю живу силу, запрягти чи що ці тіла в якийсь віз:—везіть, подлі боягузи!

Раптом в одному кутку перона хвилювання й крик побільшались. Лиця повернулись туди.

З натовпу витискувалось двоє жандарів, а між ними йшов парубок у синій засмальцованій сорочці в залізнодорожньому картузі. Лице йому було гнівно-завзяте й ображене. Він заклав руки в кишені й не хапаючись виступав між жандарів, часом щось говорячи до публіки, яка розступалась перед ними двома живими тинами. Обличчя жандарів були напружено-злі і теж ніби ображені. Очевидячки їх ображали слова парубка. Тини за ними зараз же знов зливались в одну рухливу масу, а з неї вистрибували на спину жандарів крики, до яких взагалі „начальству“ не варто дуже прислухатись.

Зіна стала ще блідішою. Родима плямочка біля носу стало дуже виразною і хотілось зчистити її кінчиком хустки, а буйне золотисте волосся ніжно погладити і тихо з жалем поцілувати.

Коли жандарі ввели парубка в якісь двері, почулись крики:

— В манеж! В манеж! На збірку!

Із юрби стали виплигувати на рельси й, розмахуючи руками, озираючись, закликаючи, прямували до здорового, закоптілого будинку.

— Ходім!—коротко, майже суворо кинула Зіна й теж стрибнула на рельси. За нами стрибнуло ще кілька пасажирів.

В манежі було повно голів. Це був здоровенний кавун, повний насіння—облич. Навіть угорі на товстелезних бантинах прилипли люде й щось кричали звідти, коли кричали вниз. Кругом були якісь машини, залізні прилади, заліплені людьми. І був ще манеж той схожий на величезне корито, помазане медом, під яке пробрались мухи й закрили все собою.

Десь попереду чувся голос оратора. Мабуть говорила от-та голова, що випнулась над всіма і вимахувала руками,

Мені довелось щиро й серйозно попрацювати плечима, щоб упевнитись, що то, дійсно, говорила та голова. Дякуючи цьому, ми були недалеко від самої трибуни.

Голова мала добрий голос, руду бороду, але мало красномовности. Вона часто спотикалась об свої ж слова, сипала ними безладу й іноді до того заплутувалась серед них, що безпомічно зупинялась і важко дихала. Але не падала духом і ще з більшим завзяттям і запалом пробивалась вперед. Це була серйозна й нелегка робота, і всі слухали уважно.

Але дедалі ми слухали з Зіною, то здивованіше стали поглядати одне на одного. Голова говорила про те, що круг вокзалу стоять салдати і козаки, що сили нерівні, що жертв буде багато, а здобутку мало.

Їй кричали з маси противне, але ті крики покривались іншими, маса хвилювалась, потім стихала. А голова, спочивши тим часом і витерши засмальцованим рукавом спітнілого лоба, знов говорила про голодних дітей, жінок, про салдатів та козаків, про сили нерівні. Їй кричали знов, і знов піднімався галас і крик. Кричали з бантин, з димарів і паровозів, знизу, згори, з боків. У величезному просторі манежа над кашою голів стояв ніби сизий дим. Немов кожний той крик був вистрілом з вогнем і димом!

Ми презирились. Зіна все здивованіше поширяла очі й навіть часом озиралась. Круг нас сперечались парами, групами; на їх шикали, щоб не заважали слухати.

— Ну, забастовка, видно, не пройде. Їдемо, значить далі,—звернувсь я до Зіни,

— Ви так думаете?—коротко й чудно кинула.

— Так...

Вона нічого не сказала, тільки дивно крутнула головою й стала слухати.

А голова аж хрипіла вже надірваним голосом, немов люто застудилась там на трибуні.

— Товариші! Милі товариші! Послухайтесь вашого старого товариша. Нащо воно

нам?.. Як сказано... У кожного, знаєте... Не нада!.. Бог з нею... Згадайте, як нам... Скільки нам... год тому назад скажеш примірно, скільки горя було від тої забастовки? Га? А що ми маємо від неї? Ще хочете тюрми та пуль?

— Плювати!—крикнуло з бантини, немов з небес. Але унизу, з землі, зараз же полетіли назустріч крики:

— Знаємо вже! Годі! Чули! Правда!

Зіна раптом шарпнулась вперед.

— Куди ви?—схопивсь я за нею.

— Туди!—озирнулась вона, хитнувши до оратора. І лице було надзвичайно бліде, а очі блискучі, чудні. І ніби біль якийсь почувся мені в них, гострий та різкий.

Я став протискуватись за нею, але мусів одстати й зупинитись, бо робітники, на жаль, мали теж загальний звичай: дамам добровільно давати дорогу, а чоловікам уступати з бою. Я стояв ступнів на десять від неї, а вона коло самої трибуни. Мені видно було тільки капелюх її, який, немов сковорода поставлена руба весь час заступав її голову від мене.

Бачив, як вона щось заговорила до робітників, які стояли круг неї, і ті робітники подивились чогось на оратора; потім вона озирнулась і, розшукавши мене очима, показала робітникам, а мені хитнула головою й посміхнулась. І знов вони заговорили. Далі один з робітників потягнув, мабуть, оратора за ногу, бо той спирився, озирнувся й нахи-

дився вниз. Щось говорять йому. Хитнув головою, глянувши на Зіну. Слухає. Ще захитав. Хитнув в останнє, підвівся й знов заговорив, прибивши своїм голосом густий го-мін, що почався в манежі, як прибиває дощ порох на вулицях.

А той, що балакав з оратором, повернувся до Зіни й сказав їй щось, хитнувши головою. Зіна теж хитнула, й всі стали слухати.

Але я бачив, як круг Зіни перешіптувались і показували на неї очима й головами. Особливо пильно дивились жінки.

— Я кінчаю моє слово, товариші,—почулося з трибуни—хай говорять інші... От... Хай говорять по совісти, як я говорив. А ми послухаємо і скажемо спасибі за добре слово... От.

І, незграбно уклонившись, став злазити, щось соромливо говорячи до облич і рук, які зараз же протягнулись до його.

А за ним розляглись по манежу оплески, крики, свистки, шикання. Маса захвилювалась, заворушилась, як мухи, яких потривожено на їхнім меду. Особливо, я бачив, хвилювались бантини й боки.

Але зразу ж почало чогось стихати, тільки шикання побільшилось. Я глянув на трибуну й замер: там стояла Зіна. Склала по наполеонівськи руки на грудях, підвела голову вгору і звисока мовчки дивилася вниз. Волосся буйно-золотистими хвилями бігло під заломлений капелюх, очі одсвічували

чимсь натхненим, але спокійним і рішучим, на губах знайомий лукавий усміх. Поза людини, яка знає, що робить і що з того вийде. Я зітхнув.

Ставало тихше й тихше. В неї впливалось як у центр радіوسي, безлич здивованих очей; її ждали, а вона стояла мовчки, непорушно, і тільки брови її стали підніматись угору, очі поширяться і робитись лукаво здивованими. І разом з тим хвилинками ті очі темніли чимсь сильним, задержаним в середині. Немов в середині у ній кипіло щось велике, вогневе, але вона його здержувала і тільки лукаво посміхалася, знаючи про його.

Замерло.

Зіна все здивованіше піднімала брови. Потім розняла руки з грудей, озирнулась і тихо почала:

— Товариші!

Замовкла й непорозуміло глянула на всіх.

Товариші, я не розумію, куди я попала? Мене кликали на збірку робітників, а я, мабуть, попала кудись в друге місце. Правда? Скажіть мені, я серед робітників, чи де?

І замовкла, чекаючи. Мовчала й маса, презираючись.

На бантині засміялись.

— Серед баб!—раптом пролунав густий злий голос.

Сміх побільшився.

— Серед трудящих людей, у яких є діти та жінки!—зразу ж одгукнувся дзвінко хтось ізнизу

Зіна хутко повернулась у цей бік:

— Та-ак?—здивувалася.—Так висилайте ж сюди ваших дітей та жінок, чого ж ви прийшли сюди?! Може ж вони здобудуть собі таке життя, щоб не мерти з голоду. Вам чого треба тут?! Геть звідси, ідіть мийте горшки, хай приходять ваші діти та жінки!

З бантин і боків заgrimіли оплески, сміх, крики:

— Правильно! Давай сюди баб! Геть звідси! Браво!

Центр мовчав і ніяково посміхався. Чулись тільки окремі голоси з його, які кричали щось до бантин. Зіна все таки здержувала своє всередині.

— Тш! повела рукою.

Затихло.

Вона для чогось перехилилась до маси і стала пильно вдивлятись у кожне обличчя. Мовчки, серйозно, подовгу. В бантинах тихо ждали. Потім помалу підвела голову й здивовано заговорила:

— Але, знаєте, я не помилилась. Я справді, таки серед робітників. Серйозно! Я бачу сажу і горе на ваших обличчях. На цих обличчях видно нужду і злидні. Хиба ні? Вони всі до того повимокали від поту й сліз, що скоро потріскаються від сонця, як старі чоботи. Ви це знаєте? На них так понадимались жили від праці, що так вам і ходити з ними. До смерти ходити. А хиба є радість в ваших очах? Хиба в тих очах я не страх, не

темність, не забитість бачу? Так, я таки серед робітників! Це правда.

Зробила павзу. Маса не ворухнулась.

І раптом зеленуваті очі заблищали і пустили задержане те буйне, весело гнівне, вогневе. Лице спалахнуло. Голова піднялась.

— Але слухайте! Хто вам сказав, хто сказав, що ми слабші? Хто? Той товариш, що говорив тут? А ви й повірили? Ах, ви ж коміки. Хиба ви не хочете краще пожити? Так таки зовсім не хочете? Ви цілком усім задоволені? Мабуть же ні? А раз ні, то чого ж вам треба? тільки захотіти! Чуєте: тільки захотіти. Більше нічого. Оттак стиснути кулаки, стиснути, щоб аж нігті впились у шкіру і сказати: Ми хочемо. І більше нічого. Отак:

І, стиснувши свій кулачок, простягнувши його до маси, перехилилася вперед і сильно спокійним, весело-лютим голосом промовила:

— Ми хочемо! Чуєте?

.

І випрямилась.

В манежі зірвалась ціла буря. Справжня буря.

Але я бачив, що вона йшла не з слів її, а з очей. Мені можуть не повірити, але то так. З її очей і з того, що ховалось за очима. Воно з очей сідало на слова й на крилах їх перелітало в уха й очі маси, і маса вже горіла, маса вже забула себе, вже сміялись з того, що не зможе ніби перемогти?!

Вони не зможуть перемогти?! 'Гя хто це сказав?!

— Забастовка! Годі! Забастовка! Голосувати!!

Зіна підняла руку. Маса покірно затихла.

— Товариш!—чудно блиснули очі з трибуни.—Ні одного більше поїзда? Так?

— Так! Так!

— Ні одного вагона далі? Правда?

— Правда! Правда! Так! Забастовка! У-у-у!!

Лице Зіни було бліде... і радісна мука мені вбачалася на йому...

За цілий тиждень не пішло з тої станції ні одного вагона нікуди.

Коли ми вернулись з Х.—я, скінчивши свою давню справу, а Зіна з дозволом взяти на поруки нареченого,—наречений вже четвертий день голодував. Його пришлось з звощика зносити до Зіни на квартиру. Так він ослаб. Але не зовсім. Бо коли я вийшов у кухню по воду, а потім вернувся, то у його ще було сили одірватись од Зіни й роздивлятись фотографії на столі.

Хутко він цілком одужав.

У мене теж цілком пройшов той чудний мент, коли чоловік сам з себе дивується. Я не бігав уже як автомобіль, нікого не боявся і цілі дні лежав на канапі лицем догори. І думи мої плавно та сумно, поважно кружляли над чужим щастям, як шуліки степів над старими, задуманими могилами.

1 груд 68 коп
(1986)

РЛ 797⁹

983

КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ БЮРО ДЛЯ ПИСЬМОНОСЦІВ ПОЧАТКІВЦІВ ПРИ ВИДАВНИЦТВІ

Щоб допомогти письменникові-початківцю утворилося Консультаційне бюро.

Консультаційне бюро консультує з таких питань:

1. Поточна політика комуністичної партії і Рад-
влади.

2. Політика партії в галузі літератури і мистец-
тва та вимоги, що їх ставить до літератури рекон-
струкційна доба, питання теорії та історії літера-
тури, критики.

3. Основні засади марксизму-ленінізму, філосо-
фії та історії класової боротьби.

Консбюро провадить свою роботу такими спо-
собами:

1. Усна консультація.

2. Заочна консультація.

3. Організація літературних диспутів, лекцій, до-
повідів з письменниками-початківцями.

Консбюро має в своїй системі консультантів з
таких галузей літератури та науки:

1. Поезія.

2. Нарис.

3. Проза.

4. Критика.

5. Мова.

6. Філософія.

7. Історія класової боротьби.

Приймальні дні: що 2, 8, 12, 18, 22, 28
години від 6 до 8 години вечора.

Адреса: Харків, вул. Вільної Академії № 5.
Державне Видавництво „Література і Мистецтво“.

На конвертах просимо зазначати „Для Консбюро“.

художня
бібліотека

В. ВИННИЧЕНКО

ЩОСЬ БІЛЬШЕ ЗА НАС

ЛІТЕРАТУРА
І МИСТЕЦТВО